

АНГЛОМОВНИЙ ПАРАДОКС ЯК ХУДОЖНІЙ ПРИЙОМ ПРИХОВУВАННЯ/РОЗКРИТТЯ ІСТИНИ

Людмила КОРОТКОВА (Запоріжжя, Україна)

Шлях до істини вимощений парадоксами.

О. Уайльд

У статті парадокс розглядається як об'єктивне явище – несподіване, що не відповідає усталеним, загальноприйнятим уявленням – і парадоксальне висловлювання, що містить у собі думку оригінальну, яка суперечить тривіальній логіці, а іноді – на перший погляд – і здоровому глузду. Парадокс, як важливий елемент художнього мислення, спричиняє когнітивний дисонанс, і, як наслідок, стимулює мислення, що призводить до розкриття прихованої істини. Парадоксальні висловлювання аналізуються на прикладі англомовної віршованої прози.

Ключові слова: *антиномія, парадокс, парадоксальне висловлювання, протиріччя, когнітивний дисонанс.*

The paradox is considered in the article as an objective phenomenon – unexpected, which does not correspond to established, conventional ideas – and a paradoxical statement, encapsulating the original idea, contrary to the logic of the trivial, and sometimes – at the first glance – and common sense. The paradox, as an important element of creative thinking, causes cognitive dissonance and, consequently, stimulates thinking, which leads to the disclosure of hidden truth. Paradoxical statements analyzed are examples from the English-language prose in poetry.

Key words: *antinomy, paradox, paradoxical statement, contradiction, cognitive dissonance.*

Видатних мислителів від Цицерона, Аристотеля, Квінтіліана до Ж. Ж. Руссо, Ф. Ларошфуко, Г. Гейне, А. Шопенгауера, Б. Рассела та багатьох інших приваблювала до себе таємниця парадоксу.

Актуальність дослідження визначається широким використанням парадоксальних висловлювань у сучасній публіцистиці, рекламних, художніх прозових і поетичних текстах. Майстри художнього слова свідомо використовують парадоксальні висловлювання з метою реалізації свого комунікативного наміру: підвести адресата до розуміння імплікацій, що впливають з тексту, допомогти зрозуміти істинний художній задум адресанта. Тож актуальним є проблема визначення мовних засобів реалізації парадоксу як на рівні мови, так й художнього мовлення.

Метою статті є спроба довести, що парадокс як художній прийом, що використовується адресантом для приховування істини – художнього задуму – призводить до когнітивного дисонансу і, як наслідок, стимулюючи мислення адресата, веде у результаті до розкриття ним прихованої істини.

Досягнення мети передбачає виконання таких *завдань*: розкрити зміст поняття «парадокс», встановити характерні риси та ознаки парадоксального висловлювання, що приховує істину в художньому мовленні.

Поняття «парадокс» (*παράδοξος, παρά τήν δόξαν*) означає в грецькій мові вислів, що суперечить «доксі», тобто пануючій, загальноприйнятій думці, очікуванню. Його антонім *ενδοξος* означає «загальновизнаний». Оскільки таке протиріччя спантеличує, в античних риториках відбувається ототожнення парадоксу з несподіваним, чудесним, дивним. Вже Аристотель визначає парадокс не тільки як «вислів всупереч загальній думці», але також і як висловлювання, «що суперечить раніше пробудженому очікуванню» [7; 6].

Цицерон називає парадокси стоїків «дивацтвами, що суперечать думці всіх» («*admirabilia contraque opinionem omnium*») [див. 12]; Квінтіліан здійснює розмежування між *παράδοξον* «*admirabile*», *ενδοξον* «*honestum*», *αδοξον* «*humile*» і *αμφίδοξον* «*dubium vel anceps*»: «дивним називають те, що встановлено проти думки людей» («*admirabile autem vocant, quod est praeter opinionem hominum constitutum*») [13; 6].

Найдавніший з відомих парадоксів, що засвідчений Аристотелем, парадокс «Брехун»: «Епіменід із Криту каже: «Всі мешканці Криту брешуть». Скорочена версія такого типу парадоксу говорить: «Я брешу». Семантичний парадокс характеризується трьома ознаками, які багато теоретиків вважають основоположними для парадоксу взагалі, – суперечливістю, авторефлексивністю, циркулярністю [див. 9].

В античності парадокс розглядався як категорія риторичної дії. Тому еквівалентами парадоксу були *υπομονή*, «*sustentatio*» («відкладення»), «*inopinatum*» («несподіване»), тобто категорії, що стосуються процесу сприйняття і які передбачають продовження ідентифікації: «*[παράδοξον]*

suspendit sensum, deinde subicit aliquid eo, contra expectationem auditoris, sive maius sive minus, et idco sustentatio vel inopinatum dicitur» [10: 46]. (Парадокс залишає думку на півдорозі, тоді він приводить щось більш-менш суперечне очікуванню слухача, і тому він називається «відкладення» або «несподіване»).

Парадокс (з його синтаксичною редуцією – оксюмороном – тобто «гостро ріжучою дурістю», від слів οξύς «гострий» і μωρος «дурний») містить деяке протиріччя (між двома сторонами буття або двома точками зору), уповільнює розуміння, призводить сприймаючого до напруження, спричиняє посилення мислення і в результаті веде до виявлення прихованої істини, яка викриває «доксу», показуючи її ілюзорність. Розкриття «докси» як ілюзорної, помилкової думки робить парадокс місцем перебування суттєвої, глибокої істини.

Установка на приховану істину є постійним компонентом поширених визначень парадоксу: «Парадокс ефектним чином ставить дві величини в вражаючі, здавалося б, суперечливі відносини, розкриваючи таким чином в більшій чи меншій мірі *прихований стан речей*» [виділено нами – Л.К.] [8: 93]; «le paradoxe, fonnulation d'une pensee qui semble illogique ou contraire aux donnees de l'experience, ou immorale, et qui pourtant contient une verite piquante et eclairante» [15 : 118-119].

Численні спостереження показують, що завдяки парадоксу людське мислення відривається від стереотипу і включається в нову логіку міркувань. Парадокс «володіє подвійною смисловою енергією: він одночасно і продукт думки, і сильнодіючий засіб, здатний ініціювати думку» [3: 91].

Парадокс, що стимулює пізнання, можна порівняти з терміном В. Шкловського «остраненіє», точніше з тими його аспектами, які зводяться до етичної функції. Про парадокс як засіб остраненія істини зазначали німецькі романтики. У своїй статті «Über die Unverständlichkeit» («Про незрозумілості») пише Фрідріх Шлегель: «Alle höchsten Wahrheiten jeder Art sind durchaus trivial, und eben darum ist nichts notwendiger als sie immer neu und womöglich immer paradoxer auszudrücken, damit es nicht vergessen wird, dass sie noch da sind und

dass sie nie eigentlich ganz ausgesprochen werden können» [14: 366]. (Усі вищі істини всякого роду є цілком тривіальними, і тому вкрай необхідно виражати їх завжди по-новому і, по можливості, кожного разу *парадоксальніше* [виділено нами – Л.К.], для того щоб не забути, що вони все ще існують і що вони не піддаються повному вираженню).

Парадокс – явище багатогранне, тому цілком закономірно, що він піддавався вивченню в рамках різних наук. У філософському аспекті парадокс досліджували Г.М. Артамонов, Б.Д. Базаров, Г.Л. Брутян, І.С. Нарський, В. Шмід та ін. З точки зору логіки і логічної семантики парадокс аналізували К.І. Бахтіяров, Л. Вітгенштейн, Г.Х. фон Врігт, Б.П. Гінзбург, Ж. Дельоз, А. Єшкеназі, О.А. Івін, У. Куайн, Р.І. Павільоніс, Б. Рассел, Є.О. Сидоренко, Г. Фреге та ін. У риторичному та естетичному плані увагу у своїх роботах парадоксу приділяли Аристотель, Цицерон, Е. Іріг, К. Брукс, Барнет, С.Б. Донгак, Ж. Дюбуа, Л.В. Карасьов, О.Н. Лук, В.Я. Пропп, Л.І. Сокольська, Н.Т. Федоренко. Соціально-прагматичні та психологічні аспекти цього феномену знаходять своє відображення в працях Д. Бівіна, П. Вацлавік, Д. Джексона, Є.В. Левченко. Парадокс як відмінну рису стилю автора визначали у своїх дослідженнях М.В. Алексєєва, В. П. Артамонов, Д.О. Завельській, Н.М. Зарецька, М.В. Ляпон, О.Г. Образцова, І.Ф. Тайц, В.С. Чакаров, А.В. Якунін. Загальнолінгвістичні аспекти парадоксу порушували у своїх роботах Н.Д. Арутюнова, В.Д. Девкін, Л.А. Нефьодова, В. В. Одинцов. Вони намагалися описати дивні, незвичайні форми в мові, які, незважаючи на свою винятковість, функціонують у мові та мовленні. З точки зору стилістики парадокс досліджували Н.Г. Єліна, К. Коморовський, Т. І. Манякіна, В.В. Овсянніков, Х. Пальяро, В.З. Санніков, Г.Я. Семен, В.А. Успенський, Н.Ю. Шпекторова. Вони розглядали парадокс як певний семантико-стилістичний засіб оригінальності. Прагматикою і семантикою парадоксальних висловлювань займався Б.Т. Ганєєв, лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти цього феномену також аналізувалися Є.Ю. Жигадло, когнітивну природу формування фразеологічного парадоксу досліджували

Н.Ф. Алеференко, В.Д. Тармаєва. Лексико-семантичні аспекти парадоксу порушувалися В.І. Карасиком, Д.А. Крузе, мовним механізмом і когнітивним моделям створення парадоксу присвячена дисертація Е.Б. Темяннікової.

Міждисциплінарний характер дослідження феномена парадокса пов'язаний з тим, що опора на різні підходи призводить до більш повного розуміння значення парадоксу як одиниці смислоутворення в тексті, зокрема тексті художньому. Парадокс – важливий елемент художнього мислення.

Парадокс, що означає «несподіваний, дивний», розглядається деякими дослідниками як синонім термінів антиномія, протиріччя. Традиційно під антиномією розуміється поєднання двох суперечливих суджень про один і той самий об'єкт, кожне з яких істинно щодо цього об'єкта і кожне з яких допускає однаково переконливе логічне обґрунтування. Антиномічне судження є результатом особливого осмислення реальності, особливого погляду на об'єкт і світ в цілому – як на єдність, гармонію протилежностей, цілісність, яка не руйнується, а забезпечується взаємодією протилежних складових.

Антиномічність неодмінно сполучена з нетривіальністю, нестандартністю сприйняття, осмислення і оцінювання всього існуючого і того, що відбувається (згадаємо відоме висловлювання О.С. Пушкіна «І геній – парадоксів друг»), тобто антиномія парадоксальна за своєю сутністю.

Тим не менш, ми вважаємо, що антиномію і парадокс не слід ототожнювати. Головна відмінність антиномії від парадоксу в тому, що антиномія не дана нам в безпосередньому досвіді, вона не сприймається органами почуттів, з нею не співвіднесені ніякі реалії, події, предмети. Антиномія є результат роботи думки, особливого, нестандартного осмислення дійсності, особливого погляду на світ. Антиномія «матеріалізується» тільки у вербальній формі, у вигляді судження, умовиводу, висловлювання. Антиномія – категорія гносеологічна, це особливий принцип і прийом пізнання, один з найважливіших способів наближення до істини.

Парадоксальне ж – онтологічне. Незалежно від свідомості суб'єкта, який сприймає, у світі відбуваються парадоксальні події, люди здійснюють парадоксальні вчинки, і в ході історії, і еволюції багато парадоксального.

Говорячи про парадокс, необхідно розрізняти парадокс як об'єктивне явище – несподіване, що не відповідає поширеним уявленням – і парадоксальне висловлювання, що містить у собі думку оригінальну, яка суперечить тривіальній логіці, а іноді – на перший погляд – і здоровому глузду.

Певний смисл, якому підпорядковуються мовностилістичні засоби, несе в собі художній текст. Парадокс як специфічний мовностилістичний засіб може бути визначений як основа системи змістовних і формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам певного автора, який робить креативним втілений у цих творах авторський метод вираження смислу. Вибір парадоксу в якості форми вираження смислу вказує на прагнення автора до активного діалогу з читачем, оскільки у створенні парадоксу завжди залучені двоє: автор відповідає за породження, а читач за сприйняття парадоксу.

Парадокс дозволяє проявити креативність мислення і автора, і читача: креативність впливає як на план породження парадокса (Коли складають, думають про читача. *У. Еко*), так і план його сприйняття (Так звані парадокси автора, що шокують читача, знаходяться часто не в книзі автора, а в голові читача. *Ф.В. Ніцше*). У плані породження, по-перше, проявляється вміння автора бачити зв'язки між предметами, які традиційно вважаються несумісними, по-друге, побачити і загострити відмінності між близькими і в якомусь відношенні пов'язаними явищами.

У сприйнятті парадоксу істотну роль відіграє момент раптовості, який в парадоксі є головним. План сприйняття парадокса полягає в тому, що психологічною основою розуміння парадоксального висловлювання є порушення у читача певного стереотипу, виробленого на основі минулого досвіду, і служить для нього певною мірою нормою, тобто виникнення стану здивування [16: 86] й збентеження [див. 5].

Стан збентеження, який призводить до виникнення когнітивного дисонансу, все ж дозволяє читачеві інтерпретувати парадокс. Виділяються три стадії усвідомлення парадоксу: 1) момент приголомшення, викликаного безглуздістю, 2) проміжний стан, що триває з моменту, коли безглуздість виявлена; 3) веселий настрій, що настав після остаточного виявлення нісенітничі [див. 4].

Глибока істинність відрізняє парадокс від абсурду, з яким його нерідко плутають. Ще в 1661 році І. Мікреліус констатував: «*Interim παράδοξον etiam sumitur pro absurdo*» («Іноді приймають парадокс за абсурд»), уточнюючи: «*Absurdum <...> et παράδοξον sie differunt, ut illud semper notet <...> negationem veri; hoc negationem opinionis plerumque*» [цит. за 6]. (Абсурд і парадокс різняться тим, що перший завжди означає заперечення правильного, між тим як другий означає заперечення переконання більшості людей).

У художньому тексті парадокс виконує, в першу чергу, функцію актуалізації уваги читача на значущих смислах, що сприяють в подальшому розкриттю ідеї художнього твору, його істинного смислу. Парадокс як «елемент низької передбачуваності» (термін І. В. Арнольд) дозволяє автору створювати в тексті додаткові конотації, забезпечити компресію інформації, а, отже, максимальну ефективність її передачі [1: 48]. Парадокс вимагає розгадки й водночас чинить їй опір.

Розглянемо парадокс як об'єктивне явище – несподіване, що не відповідає усталеним, загальноприйнятим уявленням – і парадоксальне висловлювання, що містить у собі думку оригінальну, яка суперечить тривіальній логіці, а іноді – на перший погляд – і здоровому глузду, на прикладі сучасного англomовного тексту, віршованої прози “*The Paradox of Our Time in History*” («Парадокс нашого часу в історії») [17].

Сама назва цього тексту та перший рядок (*The paradox of our time in history is that*), що повністю повторює її, акцентує увагу читача та спонукає до розкриття художнього задуму автора. Парадоксальні висловлювання, що реалізуються за допомогою мовних засобів, насамперед, фігури протилежності

– антитези (ключовою є *more – less* «більше-менше») – гальмують розуміння, викликають напруження й спричиняють виникнення когнітивного дисонансу і, як наслідок, стимулюють мислення, що в результаті призводить до розкриття читачем прихованої істини – головної ідеї твору – сучасний світ не бездоганний.

Назвемо мовностилістичні засоби, на яких базується парадокс в цьому тексті: антитези (*more – less; taller – shorter; wider – narrower; bigger – smaller; experts – problems; medicine – wellness; multiplied – reduced; love – hate; seldom – often; outer – inner; cleaned – polluted; long – short; higher – lower; tall – short; steep profits – shallow relationships; world peace – domestic warfare; two incomes – more divorce; fancier houses – broken homes; much – nothing*), метафори (*polluted soul; short character; shallow relationships; narrower viewpoints*), метонімії (*domestic warfare; days of two incomes; broken homes; technology can bring this letter*), повторення морфем (*a living, but not a life*); хіазм (*We've added years to life, not life to years*), анафора (*A time when technology can bring this letter to you, And a time when you can choose*), епітети (*polluted, shallow*), перефразування сталого словосполучення *short temper* «запальність» з використанням ступені порівняння прикметника *short – shorter* та множини іменника *temper – tempers*. Використання неозначеного артикля з іменником *time* (*A time when*) підкреслює онтологічний характер парадоксу.

Зазначені мовностилістичні засоби в аналізованому стилізованому вірші створюють ефект ошуканого очікування, що є характерною ознакою художніх текстів, в яких виявляються парадоксальні висловлювання. Читач постає перед вибором: отримати електронний лист (*technology can bring this letter to you*) або знищити його (*Or just hit delete*) за допомогою кнопки на комп'ютері *delete*. Ця альтернатива приховує істину – автор пропонує змінити світ на краще.

Думка, що висловлена в художньому тексті за допомогою парадоксу, привертає увагу незвичайною подвійністю підходу до трактованої проблеми в літературному творі; вона не залишається непоміченою і стимулює читацький пошук власних відповідей на розглянуті автором питання.

Для наочності наведемо проаналізований текст повністю [зазначені стилістичні засоби в ньому підкреслено нами – Л.К.].

THE PARADOX OF OUR TIME IN HISTORY

The paradox of our time in history is that:

We have taller buildings, but shorter tempers;

Wider freeways, but narrower viewpoints;

We spend more, but have less;

We buy more, but enjoy it less.

We have bigger houses and smaller families;

More conveniences, but less time;

We have more degrees, but less sense;

More knowledge, but less judgment;

More experts, but more problems;

More medicine, but less wellness.

We have multiplied our possessions, but reduced our values.

We talk too much, love too seldom, and hate too often.

We've learned how to make a living, but not a life;

We've added years to life, not life to years.

We've been all the way to the moon and back,

But have trouble crossing the street to meet the new neighbor.

We've conquered outer space, but not inner space;

We've cleaned up the air, but polluted the soul;

We've split the atom, but not our prejudice.

We have higher incomes, but lower morals;

We've become long on quantity, but short on quality.

These are the times of tall men, and short character;

Steep profits, and shallow relationships.

These are the times of world peace, but domestic warfare;

More leisure, but less fun;

More kinds of food, but less nutrition.

These are days of two incomes, but more divorce;

Of fancier houses, but broken homes.

It is a time when there is much in the show window

And nothing in the stockroom;

A time when technology can bring this letter to you,

And a time when you can choose either to make a difference

Or just hit delete [17].

Парадоксальність є художньо-смісловим і художньо-структурним стрижнем аналізованої англомовної віршованої прози.

Висновок. Парадокс становить собою складне і навіть в деякій мірі загадкове явище, оскільки, з одного боку «Парадокс – дотепна спроба уникнути істини» (Г. Манн), а з іншого – «Парадокс – ось єдина правда» (Б. Шоу). «Парадокси – це не глухий кут, а блиск в кінці тунелю, що висвітлює шлях до творчої свободи» [2: 101]. Призначення парадоксу в тому, щоб ще сильніше висвітлити давно висвітлене, щоб остаточно прояснити, здавалося б, раніше зрозуміле і ясне всім [...]. Парадокс – це правда, побачена з-за рогу (Карл Бексон).

Величезну роль у висвітленні і осягненні феномена парадокса грає художня література, зокрема англомовна. Парадокс, як художній прийом, використовується адресантом для приховування істини – художнього задуму. Парадокс, як художній засіб приховування/розкриття прихованої істини, реалізується у різноманітних мовних засобах, в першу чергу – фігурах протилежності – антитезі та оксюмору.

Установка на приховану істину є постійним компонентом поширених визначень парадоксу. Характерною ознакою парадоксального висловлювання є суперечливість між двома точками зору, що уповільнює розуміння, створює ефект обманутого очікування, призводить сприймаючого до напруження,

спричиняє посилення мислення і в результаті веде до виявлення прихованої глибокої істини. В основі сприйняття парадоксального висловлювання лежить когнітивний дисонанс.

Роль адресанта у створенні ефекту парадоксального є ведучою, оскільки саме автор є індикатором і творцем стимулу для рефлексії – парадоксу. Проте з боку адресата потрібна дуже істотна участь в освоєнні авторського творіння.

Там, де є парадокс, з'являються нові перспективи для дослідження. Парадокс – це завжди вихід пізнання на новий рівень осягнення суті чогонебудь. Парадоксальність як особливість людського мислення, знаходячи втілення в антитезах, оксиморонах, парадоксальних висловлюваннях, творах із парадоксальним сюжетом, прослідковується в різних літературно-поетичних епохах. Парадоксальні висловлювання зустрічаємо як у творах за часів античності, так і в імпресіоністському, постмодерністському художньому дискурсах. Тому перспективним вбачається дослідження парадоксу та суміжних з ним явищ з лінгвістичної точки зору у класичній і сучасній англійській художній прозі та поезії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М. : Просвещение, 1990. – 320 с.
2. Бахтияров К. И. Блеск парадоксов // Реальность и субъект. – Т. 4. – СПб., 2000. – № 1-2. – С. 99-101.
3. Ляпон М.В. К изучению семантики парадокса // Русский язык. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – № 2. – С. 91-106.
4. Тармаева В.Д. Когнитивная природа фразеологического парадокса в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Иркутск, 1997. – 21 с.
5. Темянникова Э. Б. Когнитивная структура парадокса: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1998. – 28 с.
6. Шмид В. Заметки о парадоксе. Парадоксы русской литературы: Сб. статей под ред. В. Марковича, В. Шмида. – СПб., ИНАПРЕСС, 2001. – С. 9-16.

7. Aristotle. Topics by Aristotle, part of the Internet Classics Archive. – Режим доступу: classics.mit.edu/Aristotle/topics.html
8. Bühlmann W. Scherer K. Stilfiguren der Bibel. Fribourg, 1973. – 93 s.
9. Hughes P. and Brecht G. Vicious Circles and Infimty: A Panoply of Paradoxes. London. 1975. – Bd. 3. – S. 345-374.
10. Iulius Rufmianus. De figuris sententiarum et elocutionis über // Rhetores latini minores / Ed. Halm C. – 1863. – 146 s.
11. Novalis. Schriften / Ed. Kluckhohn P., Samuel R. 2. Aufl., 1965. – Bd. 2. – S. 523-524.
12. Probst R. Paradox // Historisches Wörterbuch der Philosophie / Ed. Gründer K., Ritter J., Gabriel G. Basel. – 1989. – Bd. 7. Spalte 82. – 267 s.
13. Quintilianus M. F. Institutio oratoria. – Режим доступу: http://www.archive.org/stream/marcusfabiusqui01quingoog/marcusfabiusqui01quingoog_djvu.txt
14. Schlegel F. Über die Unverständlichkeit // Kritische Ausgabe / Ed. Eichner H. Philosophische Fragmente. Zweite Epoche, n. 2. Zürich, 1967. – 366 S.
15. Suhamy H. Les figures du style. Paris, 1983. – S. 118-119.
16. Wilder C., Collins S. Patterns of Interactional Paradoxes // The Dark Side of Interpersonal Communication. – Los Angeles: L. Erlbaum, 1994. – 83-103.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. “The Paradox of Our Time in History”. – Режим доступу: <http://www.motivateus.com/stories/paradox.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Короткова – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови факультету іноземних мов Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: поетика імпресіоністської та постмодерністської англійської художньої прози.